

РОЛЬ ІНСТИТУТУ КОНСТИТУЦІЙНОЇ СКАРГИ В РЕФОРМУВАННІ ДОВІЧНОГО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ В УКРАЇНІ

Досліджено значення інституту конституційної скарги для імплементації міжнародних стандартів щодо довічного позбавлення волі в національну правову систему. З моменту розроблення цих стандартів у міжнародному праві прав людини, констатації Європейським судом з прав людини недотримання Україною своїх зобов'язань щодо цього виду покарання та, врешті, перших кроків у реформуванні довічного позбавлення волі пройдено чималий шлях. Жоден інший механізм, окрім конституційної скарги, не став настільки потужним інструментом у цьому процесі. У статті окреслено ті аспекти національної моделі інституту довічного позбавлення волі, які не відповідали міжнародним стандартам, проаналізовано конституційні скарги, подані щодо цієї невідповідності, та рішення Конституційного Суду України, прийняте за наслідками їх розгляду. На думку авторки, саме воно стало рушієм подальшої реформи довічного позбавлення волі, перспективи і виклики якої також побіжно окреслено у статті.

Ключові слова: правове регулювання довічного позбавлення волі, міжнародні стандарти відбування довічного позбавлення волі, Європейський суд з прав людини, Конституційний Суд України.

Постановка проблеми. Конституційна скарга є відносно новим для правової системи інструментом захисту прав людини. 2 червня 2016 р. Верховна Рада України (далі – ВРУ) ухвалила Закон України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)»¹, однією з головних новел якого стало запровадження в Україні інституту конституційної скарги як додаткового засобу захисту порушених прав людини в межах національної правової системи².

Відповідно до ч. 1 ст. 55 Закону України «Про Конституційний Суд України», конституційною скаргою є подане до Суду письмове клопотання щодо перевірки на відповідність Конституції України (конституційність) закону України (його окремих положень), що застосований в остаточному судовому рішенні у справі суб'єкта права на конституційну скаргу³. Простіше кажучи, особа, яка розцінює закон або певні його положення, що були застосовані

в розглянутій щодо неї судовій справі, як такий (такі), що не відповідає (не відповідають) Конституції України, має право порушити відповідне питання перед органом конституційної юрисдикції – Конституційним Судом України. Той, у свою чергу, може визнати відповідний закон або окремі його норми неконституційними (внаслідок чого вони втрачать чинність). Крім того, якщо відповідні норми буде визнано неконституційними, суб'єкт конституційної скарги (особа, яка її подала) має право ініціювати перегляд судового рішення, яке й стало причиною звернення до КСУ, за виключними обставинами⁴. Отже, завдяки інституту конституційної скарги особи мають додаткові важелі впливу як для захисту своїх конституційних прав і свобод у стосунках із державою, так і для протидії публічній владі у разі свавілля з боку держави чи порушення конституційного правопорядку⁵.

¹ Верховна Рада України, *Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)*, Закон України 1401-VIII, ухвалено 2 червня 2016, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1401-19#Text>.

² Віктор Бесчастний та Віталій Запорожець, «Інститут конституційної скарги в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку», *Правовий часопис Донбасу* 3 (72) (2020): 10, <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2020-72-3-9-20>.

³ Верховна Рада України, *Про Конституційний Суд України*, Закон України 2136-VIII, ухвалено 11 квітня 2021, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19#Text>.

⁴ Альберт Єзеров, «Конституційна скарга і виключні обставини для перегляду справ», *Судово-юридична газета*, 3 січня 2020, <https://sud.ua/ru/news/blog/153161-konstitutsiyana-skarga-i-viklyuchni-obstavini-dlya-pereglyadu-sprav>.

⁵ Катерина Беляєва, «Конституційна скарга забезпечує можливість зворотного впливу індивідів на публічну владу у разі державного свавілля», – М. Гультай, інтерв'ю з Михайлом Гультаєм, *Юридична газета*, 24 лютого 2016, <https://jur-gazeta.com/interview/konstituciynna-skarga-zabezpechue-mozhливist-zvorotnogo-vplivu-individiv-na-publichnu-vladu-u-razi-de.html>.

Справді, менш ніж за семирічну історію функціонування цього інституту рішення КСУ, ухвалені за наслідками розгляду конституційних скарг, сприяли утвердженню прав і свобод людини та низці позитивних зрушень у національній правовій системі.

Не стало винятком і кримінальне право – галузь, що, з одного боку, стоїть на захисті прав людини від найтяжчих посягань, а з іншого – передбачає застосування найсуворіших обмежень прав особи, визнаної винною у вчиненні кримінального правопорушення. Обґрунтовуючи місце конституційної скарги в кримінальному праві України, М. Хавронюк зауважує, що з огляду на часті вади закону про кримінальну відповідальність, які мають безпосереднє значення для винесення обвинувального чи виправдувального вироку суду щодо конкретної особи, використання інституту конституційної скарги слугує як для захисту інтересів цієї особи, так і для удосконалення кримінального закону в цілому⁶.

Коли ж мова йде про призначення і відбування найсуворішого покарання, крайнього за собою кримінального права – довічного позбавлення волі, значення конституційної скарги як додаткової гарантії дотримання прав людини, засудженої до цього виду покарання, важко переоцінити.

Стан дослідження проблеми. Проблеми правового регулювання покарання у вигляді довічного позбавлення волі досліджували М. Мостепанюк, В. Марчук, О. Богатирьова. Окремим аспектам відбування цього виду покарання та звільнення від нього присвячено праці С. Бурди, Т. Дуюнової, О. Хорошуна. Над проблематикою конституційної скарги працювали В. Бесчастний, В. Лемак, О. Петришин, О. Турченко. Прояви дії інституту конституційної скарги в кримінальному праві були також предметом наукових пошуків М. Хавронюка⁷. Втім, особливості подання й розгляду конституційних скарг щодо довічного позбавлення волі більше аналізували юристи-практики, ніж науковці. Доволі свіжа правова позиція Конституційного Суду України в цьому питанні, як і її значення для реформування цього виду покарання, також потребує окремих досліджень.

⁶ Микола Хавронюк, «Конституційна скарга і кримінальне право», у *Проблеми імплементації змін до Конституції України щодо правосуддя та статусу Конституційного Суду України* (Заповіт, 2017), 2, https://razumkov.org.ua/uploads/article/2017_Sud_reform.pdf.

⁷ Хавронюк, «Конституційна скарга і кримінальне право», 144–59.

Виклад основного матеріалу дослідження

Невідповідність національної моделі довічного позбавлення волі міжнародним стандартам

Відповідно до ст. 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція), нікого не може бути піддано катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню⁸. Даючи тлумачення відповідній нормі в аспекті довічного позбавлення волі у справі *Vinter and others v United Kingdom*, Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ, Суд) наголошує на обов'язку держави запровадити процедуру перегляду відповідного покарання, яка дає змогу національним органам влади «визначити, чи є будь-які зміни в стані довічно ув'язненого і прогрес у напрямку реабілітації під час виконання вироку настільки значними, що подальше тримання цієї особи під вартою (тобто в місцях позбавлення волі) більше не можна виправдати законними пенологічними підставами»⁹. У своїх наступних рішеннях щодо держав-членів Ради Європи (*Öcalan v. Turkey (no. 2)*¹⁰, *László Magyar v. Hungary*¹¹ та ін.) ЄСПЛ дотримувався подібного підходу в оцінюванні того, чи не порушує довічне ув'язнення заборону застосування нелюдського чи такого, що принижує гідність, покарання.

Зрештою, у 2019 р. предметом уваги ЄСПЛ стало правове регулювання довічного позбавлення волі і за українським законодавством. Зокрема, у справі *Petukhov v. Ukraine (no. 2)* Суд розглянув скаргу засудженого до довічного позбавлення волі Володимира Петухова, який, серед іншого, стверджував, що його покарання у виді довічного позбавлення волі було *de jure* і *de facto* таким, яке неможливо скоротити, а отже – порушувало ст. 3 Конвенції¹².

Не вдаючись у докладний аналіз рішення, варто побіжно окреслити правову позицію Суду в цій справі. Вона ґрунтується на трьох основних чинниках:

1) непрозорість і непередбачуваність застосування чинних в Україні механізмів звільнення від довічного позбавлення волі (фактично, це лише звільнення на підставі акта Президента

⁸ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, Рим, 4.XI.1950 (дата ратифікації Україною 17.07.1997), ст. 3, https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.

⁹ ECHR, *Vinter and Others v. the United Kingdom*, 66069/09, 130/10 and 3896/10 (9 July 2013), §§ 119-122, <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-122664>.

¹⁰ ECHR, *Öcalan v. Turkey (no. 2)*, 24069/03, 197/04, 6201/06 and 10464/07 (18 March 2014), <https://hudoc.echr.coe.int/eng-press?i=003-4703714-5709561>.

¹¹ ECHR, *László Magyar v. Hungary*, 73593/10 (20 May 2014), <https://hudoc.echr.coe.int/eng-press?i=003-4764328-5797216>.

¹² ECHR, *Petukhov v. Ukraine (no. 2)*, 41216/13, March 12, 2019, § 3, <https://hudoc.echr.coe.int/eng-press?i=003-6352367-8314795>.

Україні про помилування, оскільки звільнення від покарання за хворобою – об'єктивна, незалежна від волі засудженого обставина, яка на час хвороби перешкоджає засудженому відбувати покарання, а не «механізм» звільнення)¹³;

2) врахування статистичної інформації щодо кількості помилуваних осіб (оскільки станом на час розгляду справи була лише одна така особа, це свідчить про низьку перспективу задоволення клопотань про помилування)¹⁴;

3) режим відбування покарання у вигляді довічного позбавлення волі засудженими особами (він є несумісним з метою реабілітації)¹⁵.

Із врахуванням відповідних оцінок ЄСПЛ погодився з доводами заявника щодо того, що його покарання у виді довічного позбавлення волі неможливо скоротити, а відтак констатував порушення ст. 3 Конвенції у відповідній справі.

Отже, станом на сьогодні в Україні немає дієвого механізму перегляду покарання у виді довічного позбавлення волі. Це позбавляє засуджену особу права «на надію» щодо теоретичного шансу колись бути звільненою з місць позбавлення волі та нівелює одну з цілей покарання – виправлення засудженого (ст. 51 КК України)¹⁶.

Фактично, відповідним рішенням ЄСПЛ вказав Україні на невиконання нею конвенційних зобов'язань за ст. 3 щодо належного правового регулювання довічного позбавлення волі та забезпечення прав засуджених осіб під час його відбування. Логічним і виправданим кроком з боку держави після такої оцінки були б законодавчі зміни, спрямовані на гармонізацію національної правової системи з європейськими стандартами. Науковці зазначають, що, попри відсутність чіткої вимоги певних законодавчих змін у процедурі виконання рішення ЄСПЛ, держава сама має бути зацікавлена в реформуванні національного законодавства для запобігання повторному її засудженню за порушення прав, гарантованих Конвенцією¹⁷. Втім, зважаючи на низький рівень виконання Україною рішень ЄСПЛ загалом, на швидкі законодавчі зміни в аспекті довічного позбавлення волі не варто було сподіватися.

Своєрідним каталізатором цього процесу могла стати і, зрештою, стала позиція Конституційного Суду України (далі – КСУ) щодо довічного позбавлення волі. На думку В. Човгана,

вона має особливе значення, адже може додатково спонукати парламент до законодавчих змін (насамперед Кримінального кодексу України), без яких навіть після ухвалення позитивного рішення у справі *Petukhov v. Ukraine (no. 2)* проблема невідповідності правового регулювання довічного позбавлення волі стандартам Конвенції залишатиметься не вирішеною¹⁸.

Розгляд конституційних скарг щодо визнання окремих положень кримінального закону неконституційними в аспекті довічного позбавлення волі

З моменту запровадження інституту конституційної скарги до КСУ було подано 25 звернень щодо невідповідності Конституції України тих чи інших законодавчих положень, що регламентують призначення та відбування довічного позбавлення волі (див. рисунок). Утім, заради справедливості варто зазначити, що відповідні скарги подали 12 засуджених (чимало з них отримали відмову у відкритті конституційного провадження або ж їхні скарги за формою та вимогами не відповідали Закону України «Про Конституційний Суд України», а тому підлягали поверненню; відтак вони зверталися до КСУ повторно¹⁹).

Рисунок. Кількість скарг, поданих до КСУ щодо довічного позбавлення волі, у 2016–2021 рр.

Це не дивно, зважаючи на низьку проблем, які виникали в процесі подання таких конституційних скарг. Закцентуємо увагу лише на деяких.

Відповідно до п. 5 ч. 2 ст. 55 ЗУ «Про Конституційний Суд України», у конституційній скарзі зазначаються, зокрема, конкретні положення закону України, які належить перевірити на відповідність Конституції України, та конкретні положення Конституції України, на відповідність яким належить

¹³ *Petukhov v. Ukraine (no. 2)*, §§ 171–180.

¹⁴ *Ibid.*, §§ 185–186.

¹⁵ *Ibid.*, §§ 181–194.

¹⁶ *Кримінальний кодекс України*.

¹⁷ Оксана Мазур та Людмила Грицаєнко, «Виконання рішень Європейського суду з прав людини: виклики для України в контексті зарубіжного досвіду», *Науковий часопис Національної академії прокуратури України* 1 (2019): 37.

¹⁸ Вадим Човган, «Конституційна скарга на довічне», *Харківська правозахисна група, Інформаційний портал «Права людини в Україні»*, 3 квітня 2018, <https://khp.org/1522760522>.

¹⁹ «Конституційні скарги, що надійшли до Конституційного Суду України у 2016–2022 роках», *Конституційний Суд України: офіційний вебсайт*, <https://ccu.gov.ua/novyna/konstytuciyni-skargy>.

перевірити закон України. Отже, критично важливо було визначити:

1. Які саме законодавчі положення належить оскаржувати щодо довічного позбавлення волі? Стосовно цього доречними є такі міркування.

По-перше, чи належним предметом конституційної скарги є не самі конкретні положення законодавства, що не відповідають Конституції України, а їх відсутність? Основна правова проблема інституту довічного позбавлення волі в Україні – відсутність передбачуваного, прозорого та дієвого механізму звільнення від цього покарання (див. рішення ЄСПЛ у справі *Petukhov v. Ukraine (no. 2)*). Тож постає питання: чи можна скаржитися на те, чого немає; чи можна застосувати у відповідній ситуації концепцію «законодавчого упущення»²⁰? Ця концепція передбачає таку поведінку законодавця, коли, незважаючи на об'єктивну потребу, той не розробив необхідних нормативних актів (повне законодавче упущення) або прийняв неповні, недостатні нормативні акти (часткове законодавче упущення)²¹.

Стосовно цього сам Конституційний Суд України вказував, що відсутнє або неналежне законодавче врегулювання не може бути підставою для відкриття конституційного провадження у справі, а також наголошував на тому, що діяльність щодо прийняття законів та узгодження їхніх положень між собою є прерогативою Верховної Ради України і не належить до його повноважень. Тому, якщо довічно засуджена особа зверталася до КСУ з конституційною скаргою щодо відсутності механізму звільнення від довічного позбавлення волі, у відкритті конституційного провадження їй відмовляли²².

По-друге, обґрунтованим є звернення до статей 81 та 82 КК України, які надають можливість застосування до осіб, що відбувають певні види покарань, умовно-дострокового звільнення та заміни невідбутої частини покарання більш м'яким. Саме тому, що відповідні положення не гарантують названих процедур довічно засудженим особам, вони й стали предметом оскарження до КСУ. Отже, концепцію законодавчого упущення, про яку мова йшла вище, все-таки частково застосовано в рамках конституційного процесу щодо довічного

позбавлення волі, адже підставою оскарження норм КК України стало те, що законодавець не передбачив можливості їх поширення і на довічне позбавлення волі.

По-третє, доцільним було б і оскарження інших законодавчих положень щодо довічного позбавлення волі, зокрема тих, на підставі яких було призначено «нескоротне» покарання у виді довічного позбавлення волі²³, або тих, що унеможливають досягнення прогресу під час відбування цього покарання. Йдеться насамперед про норми ст. 64 КК України (регулюють довічне позбавлення волі як вид покарання), окремі норми розділу XI КК України (регулюють загальні та спеціальні правила призначення покарання) та, зрештою, про норми глави 22 КВК України (регулюють порядок та умови відбування довічного позбавлення волі).

З одного боку, власне існування в правовій системі України довічного позбавлення волі не є неконституційним. Ба більше, правомірним є і його застосування за умов дотримання низки кримінально-правових і кримінально-процесуальних гарантій. Сумніви ж у конституційності національної моделі довічного позбавлення волі виникають на етапі відбування цього виду покарання (див. наведені раніше аргументи щодо режиму відбування цього покарання, який не сприяє виправленню засуджених, і відсутності механізму звільнення від цього покарання). Отже, здавалося б, саме ті норми, які регламентують кримінально-правові аспекти відбування цього покарання (розділ XII КК України), обґрунтовано стали предметом розгляду у КСУ.

З іншого боку, відсутність відповідних кримінально-правових гарантій (неналежна процедура помилування, неможливість перегляду покарання, відсутність дієвого механізму звільнення) призводить до того, що сама концепція довічного позбавлення волі в тих правових рамках, у яких вона функціонує в Україні, не відповідає стандартам додержання прав людини, а призначення покарання на основі норм, які цю концепцію втілюють, не відповідає Конституції України. Отже, перегляду потребують як загальні норми, що регламентують відповідне покарання, так і ті норми кримінально-правового закону, які хоч і стосуються інших інститутів кримінального права, однак не відповідають Конституції України в частині застосування/незастосування до довічного позбавлення волі.

Суб'єкти права на конституційні скарги намагалися оскаржувати норми як ст. 64 КК України, так і статей 81, 82 КК України, однак

²⁰ Човган, «Конституційна скарга на довічне».

²¹ Marian Grzybowski, "Legislative Omission in Practical Jurisprudence of the Polish Constitutional Tribunal," in *The XIVth Congress of the Conference of European Constitutional Courts* (2008), 1.

²² Конституційний Суд України, Друга колегія суддів Першого сенату, *Про відмову у відкритті конституційного провадження у справі за конституційною скаргою Панасенка Володимира Івановича щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини першої статті 82 Кримінального кодексу України*, Ухвала 115-2(1)/2018 (справа 3-182/2018(1694/18)), 18 квітня 2018.

²³ Човган, «Конституційна скарга на довічне».

успішним був лише останній підхід, і предметом розгляду КСУ стали норми щодо умовно-дострокового звільнення від відбування покарання та заміни його більш м'яким.

2. Яким саме нормам Конституції України не відповідають положення КК України щодо умовно-дострокового звільнення/заміни покарання більш м'яким в аспекті їх незастосування до довічного позбавлення волі?

Це питання навряд чи дискусійне, адже Конституція України у ст. 28 містить прямий відповідник ст. 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та вказує, що ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню. Отже, оскарження окремих положень КК України саме на відповідність цій нормі є очевидним (хоча під час розгляду відповідних конституційних скарг і лунали закиди щодо обґрунтування в скаргах невідповідності положень статей 81 і 82 КК України не Конституції України, а Європейській Конвенції – див. наступні міркування). Хоча, як показало винесене в підсумку рішення КСУ, застосовними в цьому випадку є й інші норми Конституції України, зокрема щодо визнання людини найвищою соціальною цінністю, права на вільний розвиток особистості, а також правового статусу засудженої особи, яка користується всіма правами людини і громадянина, за винятком обмежень, які визначені законом і встановлені вироком суду (див. аналіз правової позиції КСУ у рішенні № 6-р(П)/2021 від 16.09.2021).

Подання конституційних скарг щодо невідповідності Конституції України національної моделі довічного позбавлення волі супроводжувала й низка інших проблем, зокрема кримінально-процесуального характеру. Наприклад, з огляду на неоднозначну практику Верховного Суду та окремі випадки подання касаційних скарг, обговорювали також питання, чи дійсно рішення суду апеляційної інстанції щодо відмови довічно засудженому в умовно-достроковому звільненні від цього виду покарання є «остаточним судовим рішенням» у розумінні вимог закону щодо підстав подання конституційної скарги²⁴. Втім, розгляд відповідної проблематики варто віддати на розсуд колег-процесуалістів.

Показово, що й у самому КСУ розгляд конституційних скарг щодо довічного позбавлення волі наштовхувався на спротив. Наприклад, Правовий департамент Секретаріату КСУ не вбачав підстав для відкриття конституційного

провадження за жодною із скарг, які зрештою розглянув Конституційний Суд (мова йде про конституційні скарги Крупка Д. В. від 18 вересня 2018 р.; Костіна В. В. від 26 лютого 2019 р., Мельниченко О. С. від 3 червня 2019 р.; Гогіна В. І. від 8 січня 2020 р.). Аргументом на користь такого підходу було те, що, мовляв, скажники намагаються обґрунтувати невідповідність норм статей 81 та 82 КК України не Конституції України, а ст. 3 ЄКПЛ²⁵. Крім того, доводилась і конституційність статей 81, 82 КК України²⁶.

Врешті-решт, через значну кількість звернень, а також після ухвалення рішення ЄСПЛ у справі *Petukhov v. Ukraine (no. 2)* КСУ у 2020 р. таки взявся за проблематику довічного позбавлення волі й розглянув подані раніше конституційні скарги чотирьох довічно засуджених осіб щодо невідповідності ч. 1 ст. 81 та ч. 1 ст. 82 КК України ч. 2 ст. 28 Конституції України²⁷.

Рішення Конституційного Суду щодо визнання окремих положень кримінального закону неконституційними в аспекті довічного позбавлення волі

16 вересня 2021 р. Конституційний Суд України виніс рішення № 6-р(П)/2021 у справі за конституційними скаргами Крупка Дмитра Володимировича щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини першої статті 81, частини першої статті 82 Кримінального кодексу України, Костіна Володимира Володимировича, Мельниченко Олександра Степановича щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини першої статті 82 Кримінального кодексу України та за конституційною скаргою Гогіна Віктора Івановича щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини першої статті 81 Кримінального кодексу України (справа про перегляд вироку особі, караній на довічне позбавлення волі), яким оскаржувані норми визнано неконституційними. Оскільки відповідне рішення переводить дискусію щодо реформування інституту довічного позбавлення волі в якісно іншу

²⁵ С. П. Головатий, В. В. Городовенко, Матеріали справи № 3-349/2018(4800/18, 1328/19, 3621/19, 6/20) до Рішення Другого сенату КСУ № 6-р(П)/2021, *Конституційний Суд України: офіційний вебсайт*, https://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/m_s_6_r2_2021.rar, *див.* Попередні висновки щодо конституційних скарг.

²⁶ Головатий, Городовенко, Матеріали справи № 3-349/2018(4800/18, 1328/19, 3621/19, 6/20) до Рішення Другого сенату КСУ № 6-р(П)/2021, *див.* Висновок Правового департаменту Секретаріату КСУ.

²⁷ Там само, *див.* Розпорядження Голови Конституційного Суду України про скликання пленарного засідання Першого сенату Конституційного Суду України.

²⁴ Човган, «Конституційна скарга на довічне».

площину, стисло розглянемо аргументи та правову позицію КСУ у відповідній справі²⁸.

По-перше, КСУ вкотре наголошує на абсолютному характері права на повагу до людської гідності як у міжнародному праві (імперативні норми, що категорично забороняють усі форми нелюдських або таких, що принижують гідність, поведень або покарань), так і в національній правовій системі (норми ст. 3, ч. 2 ст. 28 Конституції України, що встановлюють обов'язок держави забезпечити юридичні гарантії того, аби особа володіла гідністю, властивою кожній людині від народження²⁹).

По-друге, апелюючи до вказаного права в аспекті довічного позбавлення волі, КСУ наголошує на тому, що держава не може просто пасивно спостерігати, як особа відбуває це покарання, а має позитивний обов'язок сприяти в підготовці довічно засудженої особи до її можливої реінтеграції в суспільство (соціальної реабілітації), забезпечуючи право такої особи на виправлення та соціальну реабілітацію³⁰.

По-третє, дотримавшись означеного раніше підходу ЄСПЛ, Конституційний Суд України дійшов висновку, що законодавство України не містить положень, що визначали б порядок звільнення довічно засуджених осіб (зокрема з огляду на неможливість застосування механізмів умовно-дострокового звільнення та заміни невідбутої частини покарання більш м'яким покаранням), а інститут помилування не можна вважати таким, що містить реальну перспективу звільнення в розумінні ст. 3 Конвенції та ст. 28 Конституції України³¹. Відповідно, право довічно засудженої особи на виправлення та можливість її подальшої соціальної реабілітації залишаються нереалізованими.

Отже, довічне позбавлення волі відповідає Конституції України, якщо засудженому законодавчо гарантовано право на дострокове звільнення від відбування такого покарання та/або заміну невідбутої частини покарання більш м'яким покаранням. Водночас відсутність можливості звільнення від довічного позбавлення волі фактично означає позбавлення волі до завершення природного життя людини, а отже *«заперечує не тільки мету покарання, а й саму сутність людської гідності, ставить під сумнів її абсолютний характер та порушує позитивний обов'язок держави захищати гідність людини»*³².

²⁸ Конституційний Суд України, Рішення 6-р(П)/2021, 16 вересня 2021, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-21#Text>.

²⁹ Там само, п. 2.1.

³⁰ Там само, п. 3.1.

³¹ Там само, п. 3.5.

³² Там само, п. 3.5.

Рішенням Конституційного Суду України положення ч. 1 ст. 81 та ч. 1 ст. 82 КК України було визнано такими, що не відповідають ч. 1 ст. 3, ст. 23, ч. 2 ст. 28, ч. 3 ст. 63 Конституції України в тім, що вони унеможливають їх застосування до осіб, яких засуджено до довічного позбавлення волі.

Значення цього рішення важко переоцінити. Втрата чинності нормами статей 81 та 82 КК України щодо неможливості їх застосування до довічного позбавлення волі переводить дискусію щодо цього виду покарання з теоретичної в практичну площину та висуває до законодавця безпеляційну вимогу впровадити в національну правову систему те, що ЄСПЛ і КСУ іменують «механізмом звільнення від довічного позбавлення волі».

Втім, видається, що під час розгляду відповідних конституційних скарг КСУ керувався підходом, за яким наявність механізму звільнення від довічного позбавлення волі автоматично означає відповідність цього виду покарання міжнародним стандартам. У рішенні КСУ немає згадок про те, що мета виправлення та соціальної реабілітації довічно засуджених в Україні не може бути реалізована не лише через відсутність механізму звільнення, а й через специфіку відбування цього покарання. У вже згаданій справі *Petukhov v. Ukraine (no. 2)* в аспекті довічного позбавлення волі ЄСПЛ додатково наголосив на позитивному зобов'язанні держави забезпечити такий режим відбування довічного позбавлення волі, що є сумісним з метою реабілітації та дозволяє таким засудженим досягнути в ній прогресу³³.

Про те, що сам режим відбування довічного позбавлення волі в Україні не сприяє реабілітації засуджених, свідчать окремі правила його відбування, наприклад: ізольоване утримання «довічників», часто в одиночних камерах через потенційну загрозу для інших засуджених (ч. 2 ст. 192 КВК України); носіння одягу спеціального зразка (ч. 1 ст. 151 КВК України); надання щоденної прогулянки тривалістю одна година (абз. 4 ч. 5 ст. 151 КВК України)³⁴.

На ці та інші недоліки режиму відбування довічного позбавлення волі звертає увагу і Європейський Комітет з запобігання катуванням та нелюдському чи принизливому поводженню або покаранню (далі – КЗК). У своєму звіті за наслідками останнього візиту до України (4–13 серпня 2020 р.) КЗК укотре закликає Україну відмовитися

³³ *Petukhov v. Ukraine (no. 2)*, § 181.

³⁴ *Кримінально-виконавчий кодекс України*, Закон 1129-IV, ухвалено 11 липня 2003, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text>.

від окремих архаїчних практик поводження з довічно засудженими (наприклад, примушування бігти навприсядки під час виведення з камер), впровадити низку активностей поза перебуванням у камері, а також забезпечити «довічникам» контакт з ув'язненими з інших камер³⁵.

Видається, що системні проблеми, пов'язані з режимом відбування довічного позбавлення волі, мали також стати предметом уваги Конституційного Суду України, принаймні в мотивувальній частині рішення (мова не йде про вихід за межі конституційної скарги). Завдяки цьому перспектива змін у кримінально-виконавчій складовій цього покарання стала б значно реалістичнішою.

Перспективи реформування довічного позбавлення волі після ухвалення рішення КСУ № 6-р(П)/2021

У своєму рішенні КСУ не обмежився лише визнанням норм ч. 1 ст. 81, ч. 2 ст. 82 КК України неконституційними. Серед іншого, Конституційний Суд України також наголосив на необхідності унормування механізмів умовно-дострокового звільнення та заміни невідбутої частини покарання більш м'яким, щоб забезпечити довічно засудженим особам реальну перспективу звільнення від подальшого відбування покарання. Додатковими гарантіями ефективності цього механізму, на думку КСУ, мають стати також надання довічно засудженій особі безоплатної правової допомоги в підготовці відповідних документів і судовий контроль над процесом перегляду призначеного їй покарання³⁶.

Як бачимо, до реформування інституту довічного позбавлення волі законодавцеві варто підійти комплексно, й обмежитись новою редакцією КК України навряд чи вдасться. Перегляду й змін потребують і відповідні інститути кримінального процесуального права, і система безоплатної правової допомоги, і (за найбільш ґрунтовного й виправданого підходу) відповідні норми кримінально-виконавчого права.

Свого часу Уповноважена Верховної Ради України з прав людини Людмила Денісова припускала, що тією чи іншою мірою механізм звільнення від довічного позбавлення волі може бути розглянутий Верховною Радою України

³⁵ *Report to the Ukrainian Government on the visit to Ukraine carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 4 to 13 August 2020* (Strasbourg, 2020), §§ 44-53, <https://rm.coe.int/1680a0b93c>.

³⁶ Конституційний Суд України, Рішення 6-р(П)/2021, 16 вересня 2021, п. 4.1.

до кінця 2021 р.³⁷ Втім, це сталося на рік пізніше. У 2022 р. ВРУ прийняла:

1. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виконання рішень Європейського суду з прав людини» № 2689-IX від 18 жовтня 2022 р., який надає можливість довічно засудженим клопотати про помилування після відбуття не менше 15-річного строку ув'язнення; врегульовує процедуру заміни довічного позбавлення волі на більш м'яке покарання в аспекті участі в цьому процесі установи виконання покарань³⁸;

2. Закон України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України щодо виконання рішень Європейського суду з прав людини» № 2690-IX від 18 жовтня 2022 р., який передбачає заміну довічного позбавлення волі на покарання у вигляді позбавлення волі строком від п'ятнадцяти до двадцяти років, якщо засуджений відбув не менше п'ятнадцяти років призначеного судом покарання; врегульовує процедуру заміни довічного позбавлення волі на більш м'яке покарання в аспекті розгляду відповідних клопотань³⁹.

Беззаперечно, ухвалення відповідних законів – важливий крок на шляху до реформування довічного позбавлення волі. Втім, правозахисна спільнота вказує на те, що окреслені законодавчі ініціативи потребують значного доопрацювання. Не вдаючись у докладний аналіз, обмежимося лише вказівкою на те, що Закон № 2690-IX не відповідає вимогам КСУ в частині того, що заміна довічного позбавлення волі більш м'яким покаранням є передумовою умовно-дострокового звільнення, що абсолютно суперечить підходу, обраному КСУ⁴⁰. Застереження викликають і надмірно жорсткі терміни позбавлення волі, які засудженим доведеться відбутися у разі заміни їхнього покарання⁴¹.

³⁷ «Денісова: Україна тримає лідерство в Європі за кількістю довічно ув'язнених», *Укрінформ*, 4 вересня 2020, <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3309863-denisova-ukrainatrimae-liderstvo-v-evropi-za-kilkistu-dovicno-uvaznenih.html>.

³⁸ Верховна Рада України, *Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виконання рішень Європейського суду з прав людини*, Закон України 2689-IX, ухвалено 18 жовтня 2022, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2689-20#Text>.

³⁹ Верховна Рада України, *Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України щодо виконання рішень Європейського суду з прав людини*, Закон України 2690-IX, ухвалено 18 жовтня 2022, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2690-20>.

⁴⁰ Конституційний Суд України, Рішення 6-р(П)/2021, 16 вересня 2021, п. 4.1.

⁴¹ «Запах свободи. Чому в Україні готуються випускати з в'язниць довічно засуджених», *РБК-Україна*, 1 жовтня 2021, <https://daily.rbc.ua/ukr/show/zapah-svobody-pochemu-ukraingotovyatsya-1633013653.html>.

У Проєкті КК України, який готує Робоча група з питань розвитку кримінального права (далі – Робоча група), до реформування довічного позбавлення волі підійшли дещо інакше. Згідно зі ст. 3.4.11 Проєкту КК України:

1) довічно засуджена особа, яка відбула 25-річний термін ув'язнення, може бути звільнена від цього покарання, якщо вона має низький ризик вчинення нового злочину, здатна інтегруватися в суспільство та здійснила повністю чи значною мірою частково реституцію та/або компенсацію. У такому випадку до особи застосовуються пробаційні заходи, а в окремих випадках і заходи безпеки. Якщо ж особа не дотримувалася відповідних засобів або вчинила кримінальне правопорушення (злочин або два чи більше проступки), первинно призначене їй довічне позбавлення волі звертається до виконання⁴²;

2) довічно засуджена особа, яка відбула 15-річний термін ув'язнення, має низький ризик вчинення нового злочину, здатна інтегруватися в суспільство та здійснила повністю чи значною мірою частково реституцію та/або компенсацію, може претендувати на заміну цього покарання ув'язненням на строк від 10 до 15 років⁴³.

На нашу думку, запропонований Робочою групою підхід до звільнення від довічного позбавлення волі більшою мірою відповідає і європейським стандартам, принаймні щодо його передбачуваності й прозорості (про ефективність, очевидно, вести мову ще рано і судити про неї можна буде на пізніх етапах реалізації цього механізму), і вимогам, виробленим Конституційним Судом України. З одного боку, умови звільнення є доволі жорсткими і побудовані на реальному оцінюванні прогресу засудженого під час відбування покарання. Ба більше, після звільнення така особа й далі перебуває під наглядом держави, зокрема пробаційної системи, та під загрозою відбування довічного позбавлення волі у разі протиправної поведінки. З іншого боку, загальний термін ув'язнення, який особа має відбути (25 років), є доволі реалістичним, а сама процедура звільнення не обтяжена зайвими передумовами, наприклад необхідністю попередньої заміни довічного позбавлення волі на строкове.

Очевидно, що з початком повномасштабної війни росії проти України 24 лютого 2022 р. питання реформування інституту довічного позбавлення волі відійшло на другий план. Однак

це не означає, що відповідна проблема перестала бути нагальною та актуальною. Радше навпаки.

Попри загальні тенденції щодо гуманізації кримінального права, український законодавець лише розширює коло злочинів, караних довічним позбавленням волі. Наприклад, у 2019 р. було встановлено відповідальність у вигляді довічного позбавлення волі за особливо кваліфіковані склади згвалтування та сексуального насильства (вчинення їх щодо малолітньої особи особою, яка раніше вчиняла аналогічні кримінальні правопорушення)⁴⁴. Нещодавно ВРУ ухвалила законодавчі зміни, що запровадили довічне позбавлення волі за вчинення державної зради та диверсії в умовах воєнного стану та окремі прояви колабораціоністської діяльності, що призвели до загибелі людей або настання інших тяжких наслідків^{45,46}. На практиці це означає, що кількість засуджених до довічного позбавлення волі лише зростатиме, і Україна й надалі буде лідером за кількістю «довічників» у Європі. Отже, потреба в механізмі перегляду цього виду покарання залишається гострою. На щастя, навіть в умовах воєнного стану законодавцю не забракло політичної волі для ухвалення відповідних законодавчих змін (див. попередні міркування щодо законів України № 2689-IX та № 2690-IX від 18 жовтня 2022 р.)⁴⁷. Звісно, вони потребують подальшого доопрацювання, проведення ефективної державної політики (зокрема адвокаційної) для того, щоб законодавчі новели було належно сприйнято в суспільстві, а головне – прозорого й ефективного механізму реалізації відповідних змін.

⁴⁴ Верховна Рада України, *Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо впровадження Єдиного реєстру осіб, засуджених за злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості малолітньої особи, та посилення відповідальності за злочини, вчинені проти статевої свободи та статевої недоторканості малолітньої особи*, Закон України 409-IX, ухвалено 19 грудня 2019, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/409-20#Text>.

⁴⁵ Верховна Рада України, *Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність*, Закон України 2108-IX, ухвалено 3 березня 2022, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2108-20#Text>.

⁴⁶ Верховна Рада України, *Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за злочини проти основ національної безпеки України в умовах дії режиму воєнного стану*, Закон України 2113-IX, ухвалено 3 березня 2022, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2113-20#Text>.

⁴⁷ Наталя Мамченко, «Володимир Зеленський підписав зміни до Кримінального кодексу, КПК та КВК у частині покарань та запобіжних заходів: що саме зміниться», *Судово-юридична газета*, 3 листопада 2022, <https://sud.ua/uk/news/publication/253410-vladimir-zelenskiy-podpisal-izmeneniya-v-ugolovnyy-kodeks-upk-i-ugolovno-ispolnitelnyy-kodeks-v-chastinakanazaniy-i-mer-peresecheniya-cho-to-imenno-izmenitsya>.

⁴² Контрольний текст проєкту нового Кримінального кодексу України станом на 30.12.2022, *EUAM Ukraine*, 30 грудня 2022, <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2022/02/18/kontrolnyj-proekt-kk-18-02-2022.pdf>.

⁴³ Там само.

Висновки

Україна пройшла нелегкий шлях до визнання на державному рівні моделі довічного позбавлення волі як такої, що не відповідає міжнародним вимогам в аспекті додержання прав людини. У міжнародно-правовому вимірі цьому сприяла діяльність Європейського суду з прав людини, у національно-правовому – привернення уваги Конституційного Суду України до проблеми довічного позбавлення волі.

Завдяки інституту конституційної скарги рішення КСУ у справі про перегляд вироку особі, караній на довічне позбавлення волі, дійсно стало каталізатором реформи довічного позбавлення волі. В умовах воєнного стану відбувся наступний, чи не найважливіший, етап цієї реформи – ухвалення законодавчих змін для належного правового регулювання довічного позбавлення волі. Очікуємо й на перші судові рішення щодо перегляду цього виду покарання для довічно засуджених осіб.

Міжнародно-правові акти

Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. Дата підписання: 04.11.1950. Дата ратифікації Україною:

17.07.1997. Дата набрання чинності для України: 11.09.1997. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.

Нормативно-правові акти та судові рішення

Верховна Рада України. *Кримінальний кодекс України*. Закон України 2341-III. Ухвалено 5 квітня 2001. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

Закон України 2690-IX. Ухвалено 18 жовтня 2022. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2690-20>.

Верховна Рада України. *Кримінально-виконавчий кодекс України*. Закон України 1129-IV. Ухвалено 11 липня 2003. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text>.

ECHR. *Vinter and Others v. the United Kingdom*, 66069/09, 130/10 and 3896/10. July 9, 2013. <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-122664>.

ECHR. *Öcalan v. Turkey (no. 2)*, 24069/03, 197/04, 6201/06 and 10464/07. March 18, 2014. <https://hudoc.echr.coe.int/eng-press?i=003-4703714-5709561>.

Верховна Рада України. *Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)*. Закон України 1401-VIII. Ухвалено 2 червня 2016. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1401-19#Text>.

ECHR. *László Magyar v. Hungary*, 73593/10. May 20, 2014. <https://hudoc.echr.coe.int/eng-press?i=003-4764328-5797216>.

Верховна Рада України. *Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо впровадження Єдиного реєстру осіб засуджених за злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості малолітньої особи та посилення відповідальності за злочини, вчинені проти статевої свободи та статевої недоторканості малолітньої особи*. Закон України 409-IX. Ухвалено 19 грудня 2019. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/409-20#Text>.

ECHR. *Petukhov v. Ukraine (no. 2)*, 41216/13. March 12, 2019. <https://hudoc.echr.coe.int/eng-press?i=003-6352367-8314795>.

Верховна Рада України. *Про Конституційний Суд України*. Закон України 2136-VIII. Ухвалено 11 квітня 2021. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19#Text>.

Конституційний Суд України, Друга колегія суддів Першого сенату. *Про відмову у відкритті конституційного провадження у справі за конституційною скаргою Панасенка Володимира Івановича щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини першої статті 82 Кримінального кодексу України*. Ухвала 115-2(П)/2018 (справа 3-182/2018(1694/18)). 18 квітня 2018.

Верховна Рада України. *Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність*. Закон України 2108-IX. Ухвалено 3 березня 2022. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2108-20#Text>.

Конституційний Суд України. *Рішення у справі за конституційними скаргами Крупка Дмитра Володимировича щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини першої статті 81, частини першої статті 82 Кримінального кодексу України, Костіна Володимира Володимировича, Мельниченка Олександра Степановича щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини першої статті 82 Кримінального кодексу України та за конституційною скаргою Гогіна Віктора Івановича щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини першої статті 81 Кримінального кодексу України (справа про перегляд вироку особі, караній на довічне позбавлення волі)*. Рішення 6-р(П)/2021. 16 вересня 2021. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-21#Text>.

Верховна Рада України. *Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за злочини проти основ національної безпеки України в умовах дії режиму воєнного стану*. Закон України 2113-IX. Ухвалено 3 березня 2022. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2113-20#Text>.

Верховна Рада України. *Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виконання рішень Європейського суду з прав людини*. Закон України 2689-IX. Ухвалено 18 жовтня 2022. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2689-20#Text>.

Конституційний Суд України: офіційний вебсайт. «Конституційні скарги, що надійшли до Конституційного Суду України у 2016-2022 роках». <https://ccu.gov.ua/novyna/konstytucijni-skargy>.

Верховна Рада України. *Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України щодо виконання рішень Європейського суду з прав людини*.

International legal acts

European Convention on Human Rights. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text [in Ukrainian].

Legal acts and court decisions

Verkhovna Rada of Ukraine. *Criminal Code of Ukraine*. Law of Ukraine 2341-III. April 5, 2001. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> [in Ukrainian].

Verkhovna Rada of Ukraine. *Criminal Executive Code of Ukraine*. Law of Ukraine 1129-IV. July 11, 2003. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text> [in Ukrainian].

- Verkhovna Rada of Ukraine. *Pro vnesennia zmin do Konstytutsii Ukrainy (shchodo pravosudivia) [On Amendments to the Constitution of Ukraine (regarding justice)]*. Law of Ukraine 1401-VIII. June 2, 2016. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1401-19#Text> [in Ukrainian].
- Verkhovna Rada of Ukraine. *Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo vprovadzhennia Yedynoho reiestru osib zasudzhenykh za zlochynty proty statevoi svobody ta statevoi nedotorkanosti malolitnoi osoby ta posylennia vidpovidalnosti za zlochynty, vchyneni proty statevoi svobody ta statevoi nedotorkanosti malolitnoi osoby [On Amendments to certain legislative acts of Ukraine regarding implementation of a unified register of persons convicted for committing crimes against sexual freedom and sexual integrity of minors and strengthening liability thereof]*. Law of Ukraine 409-IX. December 19, 2019. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/409-20#Text> [in Ukrainian].
- Verkhovna Rada of Ukraine. *Pro Konstytutsiinyi Sud Ukrainy [On the Constitutional Court of Ukraine]*. Law of Ukraine 2136-VIII. April 11, 2021. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19#Text> [in Ukrainian].
- Verkhovna Rada of Ukraine. *Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo vstanovlennia kryminalnoi vidpovidalnosti za kolaboratsiynu diialnist [On Amendments to certain legislative acts of Ukraine regarding Establishment of Criminal Liability for Collaboration Activities]*. Law of Ukraine 2108-IX. March 3, 2022. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2108-20#Text> [in Ukrainian].
- Verkhovna Rada of Ukraine. *Pro vnesennia zmin do Kryminalnoho kodeksu Ukrainy shchodo posylennia vidpovidalnosti za zlochynty proty osnov natsionalnoi bezpeky Ukrainy v umovakh dii rezhymu voiennoho stanu [On Amendments to the Criminal Code of Ukraine to strengthen responsibility for crimes against the foundations of national security of Ukraine under the conditions of martial law]*. Law of Ukraine 2113-IX. March 3, 2022. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2113-20#Text> [in Ukrainian].
- Verkhovna Rada of Ukraine. *Pro vnesennia zmin do Kodeksu Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia, Kryminalnoho kodeksu Ukrainy ta Kryminalnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy shchodo vykonannia rishen Yevropeiskoho sudu z prav liudyny [On Amendments to the Code on Administrative Offenses of Ukraine, the Criminal Code of Ukraine, and the Criminal Procedure Code of Ukraine regarding the implementation of decisions of the European Court of Human Rights]*. Law of Ukraine 2690-IX. October 18, 2022. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2690-20> [in Ukrainian].
- Verkhovna Rada of Ukraine. *Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo vykonannia rishen Yevropeiskoho sudu z prav liudyny [On Amendments to certain legislative acts of Ukraine regarding implementation of decisions of the European Court of Human Rights]*. Law of Ukraine 2689-IX. October 18, 2022. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2689-20#Text> [in Ukrainian].
- ECHR. *Winter and Others v. the United Kingdom*, 66069/09, 130/10 and 3896/10. July 9, 2013. <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-122664>.
- ECHR. *Öcalan v. Turkey (no. 2)*, 24069/03, 197/04, 6201/06 and 10464/07. March 18, 2014. <https://hudoc.echr.coe.int/eng-press?i=003-4703714-5709561>.
- ECHR. *László Magyar v. Hungary*, 73593/10. May 20, 2014. <https://hudoc.echr.coe.int/eng-press?i=003-4764328-5797216>.
- ECHR. *Petukhov v. Ukraine (no. 2)*, 41216/13. March 12, 2019. <https://hudoc.echr.coe.int/eng-press?i=003-6352367-8314795>.
- Constitutional Court of Ukraine. *Ukhvala Druhoi kolehii sudiv Pershoho senatu Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy pro vidmovu u vidkrytti konstytutsiinoho provadzhennia u spravi za konstytutsiinoiu skarhoiu Panasenka Volodymyra Ivanovycha shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) chastyny pershoi statti 82 Kryminalnoho kodeksu Ukrainy [Resolution of the Second Board of Judges of the First Senate of the Constitutional Court of Ukraine on the refusal to open constitutional proceedings in the case of the constitutional complaint of Volodymyr Ivanovych Panasenko regarding compliance with the Constitution of Ukraine (constitutionality) of Part 1 of Article 82 of the Criminal Code of Ukraine]*. 115-2(I)/2018 (Case 3-182/2018(1694/18)). April 18, 2018 [in Ukrainian].
- Constitutional Court of Ukraine. *Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinyi skarhamy Krupka Dmytra Volodymyrovycha shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) chastyny pershoi statti 81, chastyny pershoi statti 82 Kryminalnoho kodeksu Ukrainy, Kostina Volodymyra Volodymyrovycha, Melnychenka Oleksandra Stepanovycha shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) chastyny pershoi statti 82 Kryminalnoho kodeksu Ukrainy, Hohina Viktora Ivanovycha shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) chastyny pershoi statti 81 Kryminalnoho kodeksu Ukrainy (sprava pro perehliad vyroku osobi, karanii na dovichne pozbavlennia voli) [Decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case of the constitutional complaints of Dmytro Krupka regarding the compliance with the Constitution of Ukraine (constitutionality) of Part 1 of Article 81, Part 2 of Article 82 of the Criminal Code of Ukraine, Kostin Volodymyr, Melnychenko Oleksandr regarding the compliance with the Constitution of Ukraine of Part 1 of Article 82 of the Criminal Code of Ukraine, Viktor Hugin regarding the compliance with the Constitution of Ukraine of Part 1 of Article 81 of the Criminal Code of Ukraine (case of revising the sentence of a person sentenced to life imprisonment)]*. Decision 6-p(II)/2021. September 16, 2021. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-21#Text> [in Ukrainian].
- Constitutional Court of Ukraine: official website. “Konstytutsiinyi skarhy, shcho nadiishly do Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u 2016-2022 rokakh” [“Constitutional complaints received by the Constitutional Court of Ukraine in 2016-2022”]. <https://ccu.gov.ua/novyna/konstytuciyni-skargy> [in Ukrainian].

Список використаної літератури

- Бесчастний, Віктор, Віталій Запорожець. «Інститут конституційної скарги в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку». *Правовий часопис Донбасу* 3 (72) (2020): 9–20. <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2020-72-3-9-20>.
- Беляева, Катерина. «Конституційна скарга забезпечує можливість зворотного впливу індивідів на публічну владу у разі державного свавілля», – М. Гультай. Інтерв'ю з Михайлом Гультаєм. *Юридична газета*, 24 лютого 2016. <https://jur-gazeta.com/interview/konstituciynna-skarga-zabezpechue-mozhlyvist-zvornotnogo-vplyvu-individiv-na-publichnu-vladu-u-razi-de.html>.
- Головатий, С. П., Городовенко В. В. Матеріали справи № 3-349/2018(4800/18, 1328/19, 3621/19, 6/20) до Рішення Другого сенату КСУ № 6-р(II)/2021. *Конституційний Суд України: офіційний вебсайт*. https://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/m_s_6_r2_2021.rar.
- Єзеров, Альберт. «Конституційна скарга і виключні обставини для перегляду справ». *Судово-юридична газета*, 3 січня 2020. <https://sud.ua/ru/news/blog/153161-konstitutsiynna-skarga-i-viklyuchni-obstavini-dlya-pereglyadu-sprav>.
- Кримінальний кодекс України (проект)*. Контрольний текст. EUAM Ukraine. Новий Кримінальний кодекс, 30 грудня 2022. <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2022/02/18/kontrolnyj-proekt-kk-18-02-2022.pdf>.
- Мазур, Оксана, Людмила Грицаєнко. «Виконання рішень Європейського суду з прав людини: виклики для України в контексті зарубіжного досвіду». *Науковий часопис Національної*

- академії прокуратури України 1 (2019): 32–41. <http://www.chasorunaru.gov.ua/pdf/1-2019/mazur.pdf>.
- Мамченко, Наталя. «Володимир Зеленський підписав зміни до Кримінального кодексу, КПК та КВК у частині покарань та запобіжних заходів: що саме зміниться». *Судово-юридична газета*, 3 листопада 2022. <https://sud.ua/uk/news/publication/253410-vladimir-zelenskiy-podpisal-izmeneniya-v-ugolovnyy-kodeks-upk-i-ugolovno-ispolnitelnyy-kodeks-v-chastina-kazaniy-i-mer-peresecheniya-cto-imenno-izmenitsya>.
- РБК-Україна. «Запах свободи. Чому в Україні готуються випустити з в'язниць довічно засуджених», 1 жовтня 2021. <https://daily.rbc.ua/ukr/show/zapah-svobody-pochemu-ukraine-gotovyatsya-1633013653.html>.
- Укрінформ. «Денісова: Україна тримає лідерство в Європі за кількістю довічно ув'язнених», 4 вересня 2020. <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3309863-denisova-ukraina-trimae-liderstvo-v-evropi-za-kilkistu-dovichno-uvaznenih.html>.
- Хавронюк, Микола. «Конституційна скарга і кримінальне право». У *Проблеми імплементації змін до Конституції України щодо правосуддя та статусу Конституційного Суду України*, авт.-уклад. Віктор Мусіяка, 144–59. Заповіт, 2017. https://razumkov.org.ua/uploads/article/2017_Sud_reform.pdf.
- Човган, Вадим. «Конституційна скарга на довічне». Харківська правозахисна група, Інформаційний портал «Права людини в Україні», 3 квітня 2018. <https://khp.org/1522760522>.
- Grzybowski, Marian. “Legislative Omission in Practical Jurisprudence of the Polish Constitutional Tribunal.” In *The XIVth Congress of the Conference of European Constitutional Courts*. 2008. *Report to the Ukrainian Government on the visit to Ukraine carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 4 to 13 August 2020*. Strasbourg, December 2020. <https://rm.coe.int/1680a0b93c>.

Bibliography

- Beschastnyi, Victor, and Vitaliy Zaporozhets. “Constitutional complaint in Ukraine: current state and development prospects.” *Law Journal of Donbass* 3 (72) (2020): 9–20. <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2020-72-3-9-20>.
- Bieliaieva, Kateryna. «Konstytutsiina skarha zabezpechuie mozhlyvist zvorotnoho vplyvu indivydiv na publichnu vladu u razi derzhavnoho svavillia» – M. Hultai” [“Constitutional complaint provides the possibility of adverse influence of individuals on the public authorities in the case of state arbitrariness – M. Hultai”]. Interview by Mykhailo Hultai. *The Legal Newspaper*, February 24, 2016. <https://yur-gazeta.com/interview/konstituciyna-skarha-zabezpechuie-mozhlyvist-zvorotnogo-vplyvu-indyvdiv-na-publichnu-vladu-u-razi-de.html> [in Ukrainian].
- Chovhan, Vadym. “Konstytutsiina skarha na dovichne” [“Constitutional complaint against life imprisonment”]. Human Rights in Ukraine, Kharkiv Human Rights Protection Group, April 3, 2018. <https://khp.org/1522760522>.
- Draft of the New Criminal Code of Ukraine*. EUAM Ukraine. December 30, 2022. <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2022/02/18/kontrolnyj-proekt-kk-18-02-2022.pdf> [in Ukrainian].
- Grzybowski, Marian. “Legislative Omission in Practical Jurisprudence of the Polish Constitutional Tribunal.” In *The XIVth Congress of the Conference of European Constitutional Courts*. 2008.
- Holovaty, S., and V. Horodovenko. Materialy spravy № 3-349/2018 (4800/18, 1328/19, 3621/19, 6/20) do Rishennia Druhoho senatu KSU № 6-r(II)2021 [Case files № 3-349/2018(4800/18, 1328/19, 3621/19, 6/20) before the Decision of the Second Senate of CCU № 6-r(II)2021]. *Constitutional Court of Ukraine: official website*. https://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/m_s_6_r2_2021.rar [in Ukrainian].
- Khavroniuk, Mykola. “Konstytutsiina skarha i kryminalne pravo” [“Constitutional complaint and criminal law”]. In *Problems of implementing changes to the Constitution of Ukraine regarding justice and the status of the Constitutional Court of Ukraine*, compiler V. Musiaka, 144–59. Zapovit, 2017. https://razumkov.org.ua/uploads/article/2017_Sud_reform.pdf [in Ukrainian].
- Mamchenko, Natalia. “Volodymyr Zelenskyi pidpysav zminy do Kryminalnoho kodeksu, KPK ta KVK u chastyni pokaran ta zapobizhnykh zakhodiv: shcho same zminytsia” [“Volodymyr Zelenskyi signed amendments to the Criminal Code, Criminal Procedure Code and Criminal Executive Code regarding punishments and preventive measures: what exactly will change”]. *The Judicial and Legal Newspaper*, November 3, 2022. <https://sud.ua/uk/news/publication/253410-vladimir-zelenskiy-podpisal-izmeneniya-v-ugolovnyy-kodeks-upk-i-ugolovno-ispolnitelnyy-kodeks-v-chasti-nakazaniy-i-mer-peresecheniya-cto-imenno-izmenitsya> [in Ukrainian].
- Mazur, Oksana, and Liudmyla Hrytsaienko. “Implementation of the decisions of European court of human rights: challenges for Ukraine in the context of foreign experience.” *Journal of the National Prosecution Academy of Ukraine* 1 (2019): 32–41 [in Ukrainian].
- RBK-Ukraine. “Zapakh svobody. Chomu v Ukraini hotuiutsia vypuskaty z viaznyts dovichno zasudzhennykh” [“The smell of freedom. Why is Ukraine preparing to release life convicts from prisons”], October 1, 2021. <https://daily.rbc.ua/ukr/show/zapah-svobody-pochemu-ukraine-gotovyatsya-1633013653.html> [in Ukrainian].
- Report to the Ukrainian Government on the visit to Ukraine carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 4 to 13 August 2020*. Strasbourg, December 2020. <https://rm.coe.int/1680a0b93c>.
- Ukrinform. “Denisova: Ukraina trymaie liderstvo v Yevropi za kilkistiu dovichno uviaznenykh” [“Ukraine holds the leadership in Europe in terms of the number of life prisoners”], September 4, 2020. <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3309863-denisova-ukraina-trimae-liderstvo-v-evropi-za-kilkistu-dovichno-uvaznenih.html> [in Ukrainian].
- Yezerov, Albert. “Konstytutsiina skarha i vykliuchni obstavyny dla perehliadu sprav” [“Constitutional complaint and exceptional circumstances for case review”]. *The Judicial and Legal Newspaper*, January 3, 2020. <https://sud.ua/ru/news/blog/153161-konstitutsiyna-skarha-i-vyklyuchni-obstavini-dlya-perehlyadu-sprav> [in Ukrainian].

Hanna Karachevska

THE ROLE OF THE CONSTITUTIONAL COMPLAINT INSTITUTE IN THE REFORM OF LIFE IMPRISONMENT IN UKRAINE

The author explores the place and significance of the constitutional complaint institution in implementing international standards related to life imprisonment in the national legal system. Recently, following the development of these standards in international human rights law, the European Court of Human Rights declared that the absence of a predictable and transparent mechanism for reducing life imprisonment in Ukraine violates human dignity and contradicts Article 3 of the European Convention on Human Rights. In alignment with this perspective, in 2020, the Constitutional Court of Ukraine deemed unconstitutional provisions that prohibited parole from life imprisonment. The constitutional complaint served as a tool for Ukrainian authorities to advance the life imprisonment reform. Apart from the constitutional complaint, no other mechanism has made such a powerful influence in this process. Consequently, it is necessary to analyze the constitutional proceedings that preceded the decision and the ratio decidendi within the same decision.

The paper outlines aspects of the national model of the institution of life imprisonment and international standards governing this penalty. Discrepancies in these systems are identified, and the author investigates constitutional complaints filed in response to these disparities, along with the relevant constitutional proceedings. Subsequently, the author places significant emphasis on the decision of the Constitutional Court of Ukraine resulting from the consideration of the aforementioned complaints. In the author's opinion, this decision acted as the driving force behind the continued reform of life imprisonment. The work also briefly outlines the prospects and challenges of life imprisonment reform, implemented even under martial law conditions.

Keywords: legal regulation of life imprisonment, international standards for serving life imprisonment, European Court of Human Rights, Constitutional Court of Ukraine.

Матеріал надійшов 11.01.2023

Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0)